

Отже, у цьому науковому дослідженні було застосовано кореляційний аналіз, результати якого показали сильний прямий кореляційний зв'язок між високим рівнем ОС та схильністю до поведінки типу «А» ($r=0,61$ при $p \leq 0,05$) та зворотній кореляційний зв'язок з поведінкою типу «АВ» ($r=-0,20$ при $p \leq 0,05$).

Таким чином, це дослідження зацікавило питання подальшого вивчення зазначеної проблеми в контексті системної фіксації показників організаційного стресу фахівців екстрених служб, де показники використання типу їх поведінкової активності будуть складати основу для психологічної реконструкції профілю особистісно-поведінкового самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е. Водопьянова. – СПб. : Питер, 2009. – 329 с.

2. Водопьянова Н.Е. Синдром психического выгорания в коммуникативных профессиях / Н.Е. Водопьянова // Психология здоровья ; под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : Издательство СПб ГУ, 2000. – С. 443–463.

3. Коцан І.Я. Психологія здоров'я людини / І.Я. Коцан, Г.В. Ложкін, М.І. Мушкевич. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 316 с.

4. Леонова А.Б. Комплексная стратегия анализа стресса: от диагностики к профилактике и коррекции / А.Б. Леонова // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 2. – С. 76–85.

5. Самара О. Копінг-стратегії в умовах професійної діяльності підвищеної напруженості / О. Самара // Соціальна психологія. – 2009. – № 10. – С. 110–117.

6. Смирнов Б.А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – Х. : Гуманитарный Центр, 2007. – 276 с.

7. Социология и психология труда : [учеб. пособие.] : в 2 ч. / под ред. П.А. Златина. – 3-е изд., стер. – М. : МГИУ, 2008. – 239 с.

8. Форманюк Т.В. Синдром «эмоционального сгорания» учителя / Т.В. Форманюк // Вопросы психологии. – 1994. – № 6. – С. 34–56.

УДК 159.98:167

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ПРОГНОЗУВАННЯ УСПІШНОСТІ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Кучеренко Н.С., аспірант кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті проаналізовано існуючі підходи як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників до вивчення професійно важливих якостей особистості фахівця, що виконує професійні функції в нормальних, особливих і екстремальних умовах діяльності. Розглянуто особливості обліку професійно важливих якостей майбутніх офіцерів технічного профілю в прогнозуванні успішності їх службово-бойовій діяльності.

Ключові слова: професійно важливі якості, службово-бойова діяльність, особливі і екстремальні умови діяльності, емоційна стійкість, тривожність.

В статье проанализированы существующие подходы как отечественных, так и зарубежных исследователей к изучению профессионально важных качеств личности специалиста, выполняющего профессиональные функции в нормальных, особых и экстремальных условиях деятельности. Рассмотрены особенности учета профессионально важных качеств будущих офицеров технического профиля в прогнозировании успешности их служебно-боевой деятельности.

Ключевые слова: профессионально важные качества, служебно-боевая деятельность, особые и экстремальные условия деятельности, эмоциональная устойчивость, тревожность.

Kucherenko N.S. PROFESSIONALLY IMPORTANT PERSONALITY TRAITS AS THE BASIS IN PREDICTING THE SUCCESS OF COMBAT ACTIVITY OF THE FUTURE OFFICERS OF TECHNICAL SPECIALIZATION

The article gives the analysis of the existing approaches of both domestic and foreign researchers concerning the study of professionally important personality traits of the specialist performing professional functions under normal, special and extreme conditions. The features regarding professionally important traits of the future officers of technical specialization in predicting the success of their combat activity are considered.

Key words: professionally important traits, combat activity, special and extreme conditions of activity, emotional stability, anxiety.

Постановка проблеми. Нині значною мірою змінюються умови виконання професійних функцій офіцерами технічного профілю, висуваяться значно вищі вимоги до рівня розвитку їх професійних якостей у зв'язку із виконанням службово-бойової діяльності в особливих та екстремальних умовах. Діяльність фахівців реалізується на базі системи професійно важливих якостей, специфічних для тієї або іншої професійної діяльності. Вирішення проблеми формування та психологічного супроводження професійно важливих якостей фахівця дозволить вирішити проблему продовження його професійного довголіття. Складність полягає в особливих умовах діяльності, у великій кількості стресогенних факторів, які впливають на особистість, у вимогах професії, які швидко змінюються, що потребує високого рівня розвитку її професійних якостей.

Проблеми підвищення ефективності професійної діяльності актуальні в будь-який час, особливо в екстремальних умовах. При цьому необхідно визначити, що ефективність діяльності є важливою проблемою в різних ракурсах. Так, для фахівця ефективність його професійної діяльності є особистою проблемою, для керівника – це вирішення проблеми ефективного використання професійного потенціалу співробітників, для професійного колективу – це ефективність праці його членів. В особливих та екстремальних умовах діяльності для отримання позитивного результату фахівцю необхідно удаватися до використання додаткових ресурсів, перш за все внутрішніх, що виявляється в підвищеній мобілізації сил організму, психічної напруженості та іншому. Тому можна зазначити, що професійна діяльність успішного професіонала характеризується високою результативністю і ефективністю праці, які повинні бути стійкими в будь-яких умовах діяльності і в більшій мірі залежить від рівня розвитку його професійно важливих якостей

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження професійно важливих якостей (В.А. Бодров, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, А.В. Карпов, Є.О. Клімов, Л.А. Перелигіна, І.І. Приходько, О.В. Тімченко, Ю.Л. Трофімов, В.Д. Шадріков тощо) [2; 3–8; 10; 12] проводяться на основі системного підходу. На думку багатьох дослідників, вони являють собою динамічні риси особистості, окремі психічні та психомоторні властивості, а також фізичні якості, що відповідають вимогам до людини певної професії та сприяють успішному оволодінню цією професією. Професійно важливі якості є передумовою професійної діяльності, удосконалюються в процесі її

виконання, на їх основі здійснюється формування психологічної системи діяльності.

Будь-яка діяльність реалізується на базі системи професійно важливих якостей, тому що кожна діяльність вимагає їх певної сукупності, і не просто механічної суми якостей, а закономірно організованої системи, яка виступає як певний симптомокомплекс суб'єктних властивостей, специфічний для тієї чи іншої діяльності, коли між окремими професійно важливими якостями встановлюються функціональні взаємозв'язки компенсаторного і сприятливого типів. Для діяльності в цілому і для її основних компонентів також формуються специфічні підсистеми професійно важливих якостей. Формування підсистеми професійно важливих якостей є складним психологічним процесом, котрий включає в себе їх функціональне об'єднання, коли вони починають проявляти себе в режимі взаємодії [1; 4; 5; 7; 11]. Розвиток підсистем професійно важливих якостей сприяє інтегрованості окремих якостей, при цьому на різних етапах освоєння діяльності підсистеми можуть істотно різнитися між собою, що забезпечує їх перебудову. Формування підсистеми професійно важливих якостей виходить із таких посилянь – у людини вже є певні якості, які перебудовуються відповідно до особливостей професійної діяльності; з'являються і розвиваються нові якості, формується індивідуальний стиль діяльності. У працях деяких фахівців звертається увага на структуру професійно важливих якостей, до якої входять, з їх точки зору, – абсолютно необхідні для виконання діяльності на нормативному рівні, відносні, що визначають можливість досягнення високих та якісних показників діяльності, професійно важливі якості, які є професійними протипоказаннями до тієї чи іншої діяльності, громадянські якості, ставлення до праці, професії, дієздатність, спеціальні здібності, знання, вміння, навички, мотиваційна готовність до реалізації тієї чи іншої діяльності тощо [1; 5; 7–9].

Таким чином, діяльність реалізується на базі системи професійно важливих якостей. Це означає, що кожна діяльність потребує певної сукупності професійно важливих якостей, яка є їх закономірно організованою системою. Система професійно важливих якостей виступає як певна сукупність суб'єктних властивостей, специфічна для тієї чи іншої діяльності. Вона не задана в готовому вигляді, а формується у фахівця під час освоєння ним діяльності.

Виділяють дві найважливіші категорії професійно важливих якостей: провідні – характеризуються найбільшим безпосереднім зв'язком із параметрами діяльності; базові –

мають найбільше число внутрішньо системних зв'язків з іншими якостями і займають центральне місце у всій системі якостей, вони є основою для формування підсистем професійно важливих якостей у цілому. Одна і та ж професійно важлива якість у різних випадках може бути як провідна або як базова, або як та чи інша одночасно. Будь-яка діяльність характеризується такими параметрами, як: продуктивність, якість, надійність; для їх забезпечення необхідні різні професійно важливі якості. Професійно важливі якості пов'язані із параметрами діяльності не тільки лінійною залежністю, чим вище рівень їх розвитку, тим ефективніше діяльність, але і нелінійною залежністю, коли параметри діяльності приймають найбільші значення не на максимальних, а на середніх рівнях розвитку професійно важливих якостей. У деяких випадках відзначається, що розвиток деяких професійно важливих якостей веде до ослаблення інших професійно важливих якостей.

Опис системи професійно важливих якостей є основою професійної діагностики, у межах якої існує переконання, що чим краще розвинена та чи інша якість особистості, тим вище результат її професійної діяльності. Однак у практиці реальної роботи в індивідуальному стилі професійної діяльності переплітаються численні якості особистості фахівця, які роблять прогнозування успішності його діяльності дуже складним.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах робота офіцерів технічного профілю стала незрівнянно складнішою, більш напруженою і небезпечною, тому що постійно пов'язана із застосуванням різних технічних засобів, озброєння і спеціальної техніки. Їх робота пов'язана зі значним фізичним і нервово-психічним напруженням, викликаним високим ступенем відповідальності за техніку, озброєння, особовий склад, з необхідністю прийняття рішення в умовах дефіциту часу.

Головними завданнями майбутніх офіцерів технічного профілю є: здійснення профілактичного контролю за готовністю техніки до роботи, виконання екстрених і невідкладних заходів з її обслуговування, участь у роботах, що впливають із завдань системи попередження і дій у екстремальних ситуаціях. Їх робота протікає в особливих умовах, що у свою чергу висуває високі вимоги до професійних якостей.

Діяльність офіцерів супроводжується несприятливим впливом фізичних, психологічних та інших патогенних факторів, що можуть викликати фізіологічний і психоемоційний стрес. Особливі умови виконання ними професійних функцій характеризують-

ся сильним травмуючим впливом подій та обставин на психіку фахівця, різним ступенем раптовості, масштабності, що може служити джерелом як об'єктивно, так і суб'єктивно зумовленого стресу. Специфічним стресогенним чинником для їх професійної діяльності є режим тривожного очікування під час несення добового бойового чергування, періодичні цілодобові чергування є порушенням нормального режиму сну, що сприяє розвитку патологічних процесів. У деяких офіцерів хвилювання, викликане очікуванням, супроводжується реакцією, яка може перевершувати реакцію, що виникає в період бойових дій. Проведені дослідження показують, якщо офіцери технічного профілю не володіють достатнім рівнем розвитку професійно важливих якостей, то вони не тільки значно довше інших опановують своєю спеціальністю, але і працюють гірше інших, припускаються помилок, мають меншу надійність у роботі.

Аналізуючи професійну діяльність офіцерів технічного профілю можна визначити, що до професійно важливих якостей відносяться: відповідальність, самоконтроль, професійна самооцінка, емоційна стійкість, увага, тривожність, ставлення до ризику, технічне мислення тощо. Важливу роль у професійній діяльності відіграє самооцінка, її неадекватність зменшує надійність роботи в нестандартних умовах, вона багато в чому визначає формування інших професійно важливих якостей. Наприклад, схильність до ризику часто породжується неадекватно завищеною самооцінкою. До професійно важливих якостей, які здатні регулювати рівень функціонального стану під час несення служби, необхідно віднести емоційну стійкість, яка дозволяє майбутнім офіцерам технічного профілю зберігати необхідну фізичну і психічну працездатність в екстремальних умовах, ефективно справлятися зі стресом, впевнено приймати необхідні рішення. Майбутні офіцери, які мають високий рівень тривожності, чутливі до емоційного стресу, важко виходять із цього стану, у них можуть бути емоційні порушення невротичного характеру. Мало схильні до тривоги майбутні офіцери більш психологічно стійкі, раціональні, з меншим емоційним напруженням долають стресову ситуацію, характеризуються більш високою рухливістю психічних процесів, що дає можливість швидко адаптуватися до виникаючих ситуацій.

Професійно важливі якості майбутніх офіцерів не є константою, вони зумовлені їх індивідуальністю, необхідні розвиваються в процесі професійної діяльності або компенсуються іншими, в екстремальних

умовах вимоги до них різко підвищуються. Успішність виконання ними професійних завдань часто залежить від рівня розвитку морально-вольових якостей, свідомості, відповідальності самовладання, які в необхідний час беруть частину функції знань, умінь, навичок на себе. Під час реальної небезпеки у фахівців часто виникає нервове збудження, що мобілізує їх на активні дії і допомагає прийняти правильне рішення. У майбутніх офіцерів технічного профілю достатньо виражені такі якості, як схильність до ризику та стресостійкість, при цьому в процесі професійного становлення відбувається зменшення схильності до ризику та підвищується стресостійкість.

Ускладнення професійної сфери спричиняє все більш високі вимоги до розумової діяльності особистості майбутніх офіцерів технічного профілю, тому процес професійної підготовки повинен включати розвиток їхніх інтелектуальних можливостей, формування технічного мислення як складової їх готовності до професійної діяльності. Необхідно навчити майбутніх офіцерів застосувати отримані знання та уміння при вирішенні технічних завдань, що виникають у реальній професійній діяльності, тому що під час їх розв'язання формуються необхідні якості технічного мислення. Процес застосування знань – це складна розумова діяльність, яка здійснюється в ході вирішення зазначених завдань. Розвиток мислення перебуває в прямій залежності від організації професійного навчання.

Наші спостереження свідчать, що існуючі в професійному навчальному закладі засоби навчання мало сприяють інтелектуальному розвитку і творчому ставленню до навчання і праці. У свою чергу, розвиток соціальних і пізнавальних мотивів, навчання раціональним прийомам вирішення фахових завдань дозволяє прискорити розумовий розвиток особистості, створити сприятливі умови для розвитку технічного мислення. Перед нами стоїть також завдання виявлення специфіки індивідуальних особливостей мислення майбутніх офіцерів, рівня розвитку мислення, труднощів, що виникають у них у процесі розумової діяльності. Запропонований нами комплексний підхід до діагностики технічного мислення із застосуванням методик визначення рівнів розвитку типів мислення, дозволить визначити готовність майбутніх офіцерів до професійної діяльності, організувати навчально-професійну діяльність з урахуванням рівня сформованості мислення курсантів і здійснити цілеспрямоване формування готовності до діяльності в особливих умовах.

Дослідження рівня розвитку технічного мислення показало, що існуючий на-

вчально-професійний процес в основному спрямований на формування виконавчих умінь і навичок. Формуванню загальних інтелектуальних умінь, технічного мислення, які необхідні для успішного здійснення професійних функцій офіцерами технічного профілю, не приділяється достатньої уваги. Так, результати експерименту показали, що майбутні офіцери повинні вміти створювати уявлення про проміжні стани механізмів, подумки уявляючи зміни в механізмі, раціонально підібрати необхідні операції, а також потрібне для їхнього виконання устаткування, оснащення та інструмент. З'ясування готовності майбутніх офіцерів до виконання професійних функцій із використанням запропонованих методик показує розходження між офіційно прийнятими оцінками та оцінками, отриманими в результаті дослідження.

При вивченні професійно важливих якостей майбутніх офіцерів технічного профілю одним з напрямів нашого дослідження є вивчення зв'язку між особливостями тривожності та працездатності фахівців, які здійснюють діяльність в особливих умовах. Тривожність розглядається нами як схильність особистості відповідати на загрожуючі ситуації емоційним станом тривоги чи страху, у деяких випадках не направлених на якийсь певний предмет та явище. Вона спричиняється можливими або ймовірними неприємностями, змінами у звичній діяльності, є стійкою властивістю особистості, що є показником потенційної схильності до дуже сильних емоційних реакцій на загрозу або на особливі умови діяльності.

Так, вивчаючи зв'язок особистісної тривожності з виконанням професійної діяльності, майбутніми офіцерами технічного профілю, ми отримали результати, за якими видно, що для фахівців із високою тривожністю, характерна емоційна неврівноваженість, невпевненість у собі, напруженість, більш високий і менш стабільний рівень домагань, загроза для їх самооцінки викликає стан тривоги. Необхідно зазначити, що майбутні офіцери з високим рівнем тривожності більш схильні до впливу стресу і переживання стану тривоги більшої інтенсивності, ніж із низьким рівнем тривожності. Вивчення рівня особистісної тривожності дозволив нам отримати уявлення про індивідуальні розходження в схильності дії різних стресорів, наскільки часто майбутнім офіцерам доводиться застосовувати ситуативну тривожність. Ситуативна тривожність виникає як реакція особистості на різні соціально-психологічні стресори, різні ситуації у діяльності, може виявлятися в одному класі ситуацій і не проявлятися в іншому.

Слід зазначити, що виконання професійної діяльності майбутніми офіцерами технічного профілю в конкретній ситуації залежить від самої ситуації, від наявності або відсутності особистісної та ситуативної тривожності. Діяльність знаходиться в безпосередній залежності від стану тривожності майбутніх офіцерів і не завжди висока тривожність заважає успішній діяльності. Бажання досягти успіху, у більшому ступені властиве майбутнім офіцерам із слабо вираженою тривожністю, переважання страху перед невдачею притаманне із сильно вираженою тривожністю.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, проведений аналіз показав, що структура професійно важливих якостей особистості – це складне системне утворення, яке детермінує успішність освоєння і виконання професійної діяльності. Вони є індивідуальними властивостями, які необхідні для виконання спеціалістом професійних функцій на заданих рівнях. Необхідно зазначити, що особливі та екстремальні умови діяльності часто пов'язані із підвищеною небезпекою, загрозою і вимагають від спеціаліста інших якостей ніж ті, які необхідні в нормальних умовах. Для них характерні не тільки інші професійно важливі якості, але й інші їх системи в цілому. На жаль, нині під час вивчення професійної діяльності, значно просто перераховуються професійно важливі якості фахівця і рідко вказується характер їх внутрішньо системних зв'язків.

Службово-бойова діяльність майбутніх офіцерів технічного профілю відноситься до тих видів діяльності, відмінною особливістю яких є постійне зіткнення із небезпекою, існуючі екстремальні умови створюють загрозу для їх фізичної і психічної працездатності. Діяльність офіцерів технічного профілю супроводжується несприятливим впливом фізичних, психологічних та інших патогенних факторів, що викликають виражений фізіологічний і психоемоційний стрес. Під час бойового чергування офіцер повинен знаходитися в стані постійної готовності для рішення виникаючих проблем. Таким чином, у зв'язку із особливостями трудової діяльності, майбутнім офіцерам технічного профілю необхідний цілий комплекс професійно важливих якостей, а саме: швидкість реакції, самоконтроль, професійна самооцінка, емоційна стійкість, висока стресостійкість, тривожність, ставлення до ризику, рішучість, сміливість, здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях, впевненість у собі, здатність приймати правильне рішення при нестачі необхідної інформації, при відсутності часу на її осмислення,

здатність до тривалого збереження високої активності; вміння розподіляти і перемикаєти увагу при виконанні кількох завдань, хороша пам'ять, врівноваженість тощо.

Відсутність або недостатній розвиток цих якостей знижує ефективність професійної діяльності. Усе це зумовлює розвиток високих вимог до професійно важливих якостей майбутніх офіцерів. Враховуючи екстремальні умови праці, високі вимоги до професійних якостей та їх ролі у виконанні професійних завдань майбутніми офіцерами технічного профілю, нами в подальшому буде проводитися дослідження в цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воробйова І.В. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищих військових навчальних закладах МВС України / І.В. Воробйова, І.І. Приходько, С.Т. Полторак та ін. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2012. – 297 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы / В.А. Бодров. – М. : Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2006. – 623 с.
3. Бочарова С.П. Профессионализм и лидерство / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Харьков : Из-во «Титул», 2006. – 578 с.
4. Ващенко І.В. Чинники успішності професійної реалізації суб'єкта правоохоронної діяльності / І.В. Ващенко, О.Б. Бугаєнко, Р.В. Баюл // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2005. – Вип. 14. – С. 26–33.
5. Карпов А.В. Психология труда : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / А.В. Карпов. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 352 с.
6. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – Воронеж : Издательство Модэк, 1996. – 243 с.
7. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС : [підручник] / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – Х. : Вид-во УЦЗУ, 2009. – 217 с.
8. Приходько І.І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України : [монографія] / І.І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2008. – 190 с.
9. Товма М.І. Психологічні умови формування професійно важливих якостей майбутніх командирів спеціальних підрозділів внутрішніх військ МВС України у процесі професіоналізації : [монографія] / М.І. Товма, В.С. Молдавчук. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2010. – 253 с.
10. Трофімов Ю.Л. Инженерная психология : [підручник] / Ю.Л. Трофімов. – К. : Либідь, 2002. – 264 с.
11. Фомич М.В. Развитие професійно важливих якостей фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / М.В. Фомич. – К., 2012. – 235 с.
12. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека / В.Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 320 с.